

VITA

Dr. Szabó István

Az állam gazdasági szerepe Hayek munkásságában

Friedrich August von Hayek osztrák származású közgazdász, s a XX. század egyik nagy gondolkodója. Munkássága nem korlátozódik csupán a közgazdasági diszciplína – amúgy sem túlságosan zárt keretei közé szorított – vizsgálatára. Ő a közgazdasági munkásságát egy teljes érvrendszerbe ágyazva művelte.

Hayek érvrendszerét egy sajátos filozófiai rendszer foglalja keretbe, s azon kevés halandó gondolkodó közé tartozik, akik az átgondolt és felvállalt érvek mellett mindvégig kitarítottak.¹ Aktív részese volt a közgazdaságtan történetének talán egyik legnagyobb horderejű, a mai napig sem megnyugtatóan eldöntött ún. kalkulációs vitájának.

F. A. Hayek munkásságát a harmincas években a közgazdász társadalom nem fogadta kitörő lelkesedéssel, pedig szigorú és következetes érvrendszerének alapjait már ebben az időszakban markánsan körvonalazta. A hívős fogadtatásnak valójában kettős oka van.

Az egyik ok valószínűleg abban az öntudatos nyilatkozatban keresendő, amelyben hangsúlyozza, hogy ő „a jövő század számára ír”^[1] Emögött a kijelentése mögött gyaníthatóan az áll, hogy kritikusan fogadta a korának elméleti megnyilvánulásait, amelyeket racionálisan és kritikusan egybevetett elméleti rendszerével.

¹ Lásd Láncki A.: „Talán Hayek volt az egyedüli gondolkodó, aki a későbbiek folyamán is következetesen fenntartotta azt az álláspontját, hogy a szocializmus és a kapitalizmus, pontosabban a tervezés és a verseny nem kombinálható, nem képzelhető el előnyök egyesítése és hátrányaik nélkül.”

A másik okból talán azt lehetne felhozni, hogy Keynes közgazdasági nézetével nem értett egyet, egy olyan időszakban, amikor a szakmai közvélemény Keynes általános elméletétől volt hangos. Hayek (2; 66. p.) keserűen jegyezte le: „Keynes ... visszautasítva annak beismérlését, hogy a fogyasztási javak csökkenésére van általában szükség ahhoz, hogy lehetővé tegyünk a tőkejavak (azaz a beruházások) termelésének növekedését. Ez azután arra vezette őt..., hogy kifejlessze általános gazdaságelméletét – amelynek köszönhetjük az egészen egyedi, az egész világra kiterjedő inflációt századunk harmadik negyedében és ennek elkerülhetetlen következményeként a későbbi nagyon súlyos munkanélküliséget... Alfred Marchall, aki ehhez igazán értett, nem tudta eléggé megértetni Keynes-sel azt a fontos igazságot, amelyre John Stuart Mill már kora ifjúságában ráébredt: nevezetesen, hogy „a javak iránti kereslet, nem a munka iránti kereslet”. Sir Leslie Stephen a ... következőképpen írta le ezt a doktrínát 1876-ban: „ezt a doktrínát olyan ritkán értik meg, hogy annak teljes megértése, talán a közgazdász legnagyobb próbája”.

Az előadásunkban arra vállalkozunk – nyilvánvalóan nem érintve minden részletet -, hogy gondosan megvizsgáljuk F. A. Hayek érvrendszerében: milyen gazdasági szerepet vállalhat fel az állam, és ebből az állami szerepből mi hasznosítható a jövő gazdasága számára.

Ha a legutolsó kiadású mára már jócskán idejét múltnak mondható Közgazdasági Kislexikon ^[7] Hayekre vonatkozó leírását vennénk alapul, akkor a felvállalt feladatunk fölöttébb egyszerű lenne. Ugyanis a hivatkozott lexikon szerint F. A. Hayek: „az állam gazdasági beavatkozásának és különösképpen az állami tervezésnek az ellenzője.”²

² Megjegyezzük, hogy értelmezésünk szerint a Közgazdasági Kislexikonban található meghatározás téves következtetésre adhat okot, miszerint az állam gazdasági beavatkozását azonosítja az állami tervezéssel. Véleményünk szerint itt különböző kategóriákról van szó, ahol az állam gazdasági beavatkozása bővebb tevékenységi kört

Vagyis ebben az esetben valójában arról lenne szó, hogy Hayek semmiféle aktív állami magatartást nem engedélyez a felállított érvrendszerében, pontosan a gazdaság hosszútávú kiegyensúlyozott fejlődése végett. Azonban úgy gondoljuk, hogy nála az állami beavatkozás megítélésében nem ez a valós helyzet. Sőt, Hayek érvelésének vannak olyan pontjai, amelyek tanulságul szolgálhatnak a korai gazdasági gondok, feloldására a hosszútávon elvárható állami támogatás kialakításában. A megalapozott következtetések levonása előtt tekintsük át F. A. Hayek érvrendszerének lényegét különös tekintettel az állam gazdasági szerepére.

F. A. Hayek teljes érvrendszere: a tulajdon, a piac és az evolúció pillérén nyugszik. Véleménye szerint a három kategória történelmi fejlődésére volt szükség ahhoz, hogy az emberi tevékenység fokozatosan bővüljön. Az egyéni tulajdonhoz kötődő kereskedelem és termelés tette lehetővé az emberiség számára a szaporodást az emberi faj fenntartását.

Hayek abból indul ki, hogy a tudás többé-kevésbé egyenletesen szétszórta az emberek között. Az emberiség által felismert, de szétszórta tudás a tradíció révén száll nemzedékről-nemzedékre és különbözőképpen hasznosul az embercsoportok között. Azoknál a csoportoknál, akik képesek a szétszórta tudást legteljesebben kihasználni hosszútávon gazdasági fejlődés következik be, ahol a tudás hasznosítása elmarad, elmarad a fejlődés is. Ebből következik, hogy az emberiség egyes csoportjai az evolúció következtében előnyösebb helyzetbe kerülnek, mert esetükben a szétszórta tudás jobban hasznosul, míg a másik oldalon kultúrák, embercsoportok tűnnek el, illetve zsugorodnak össze.

A szétszórt emberi tudás összpontosítása többféle módon képzelhető el. Hayek két fontos kategóriát hangsúlyoz ki érvrendszerében: spontaneitást és a rendet.

Spontaneitáson Hayek azt érti, hogy nem létezik egy olyan központi elme, vagy hatalom, amely képes hosszútávon megfelelő irányba terelni a szétszórt emberi tudás kellően megalapozott összpontosítását, vagyis: „... csak az egyes erőforrások feletti rendelkezés jogának választható megoldása sok olyan egyén között, akik ténylegesen képesek csak felhasználásról dönteni... teszi lehetővé a szétszórt tudás legteljesebb kihasználását” (2; 85.p.) Hayek érvelésének központi elemét, a „szétszórt tudás legteljesebb kihasználását” az evolúció minősíti a már fentebb, igazán vázlatosan leírt módon. Azonban azt világosan látni kell, hogy az evolúciónak nincsenek tervezhető útjai, mert valójában ismeretlen a szétszórt emberi tudás teljessége. Vagyis, ha nem ismerjük a tudás terjedelmét, az evolúció alakulását sem ismerhetjük. Emiatt nem prognosztizálható elvárt alapossággal a jövő sem. Hayek az állami tervezéshez fűzött túlzott reményeket a fenti ugyan egyszerű összefüggés alapján hűti le.

A Hayek-i rend utókorai értékelése ad leginkább teret a gyakori félreértésre, holott a rend, az emberi együttműködés bővített rendje érvelésének másik központi kategóriája.

Úgy gondoljuk, hogy a Hayek-i rend fogalmát tévesen értelmezni Bujalos I. ^[1], aki a rendet magatartási szabályokká azonosítja, sőt olyan formában, hogy „átfogó spontán rendszer alatti nemcsak a termékek, az áruk, a tevékenységek elrendeződését és összhangját kell érteni, hanem a társadalmi intézmények rendszerét is”. Azonban nem érti Kovács M. Mária ^[6] sem a Hayek-i rend fogalmát, mert értelmezése szerint: „... a tudomány egyoldalú bővületében szakemberek³ hiá-

³ Külön említést érdemel Hayek ú.n. „szakember” felfogása, aminek igen tanulságos fordítása a Műhely folyóiratban (4) jelent meg. Tanulságul azonban nem ebből, hanem

nyolják a társadalom életéből a rendet”, vagyis valamiféle összerendező mechanizmust. Pedig nem erről van szó!

F. A. Hayeknél a rend: az elme rendje, vagyis az ész rendszere. Az ész rendszere a történelem folyamán folyamatosan bővül, ismeretekkel gyarapszik, emiatt beszél Hayek „bővített rend”-ről. A bővített rend a mindennapi gyakorlatban úgy nyilvánul meg” ..., hogy állandóan módosítani kell életünket, gondolatainkat, és érzelmeinket annak érdekében, hogy egyszerre tudjunk különféle rendszerekben különféle szabályok szerint élni.” (2; 25)

A különféle rendek alatt Hayek nyilvánvalóan azt érti, hogy az emberi tevékenység összetettsége következtében egy emberben felhalmozott tudás különböző szituációkban érvényesül. Egyszerűbben fogalmazva a szétszórt emberi tudás „legteljesebb kihasználását” más szempontok alapján aktivizálja háztartásában, az üzleti életben vagy éppen a szabad idő eltöltésében. Itt valójában nemcsak arról van szó, hogy az egyes emberek ismeretei szerint meglévő tudást miképpen lehet hasznosítani, hanem arról is, „... felfedezzük mindazt az információt, amit adott körülmények között érdemes felkutatni” (2; 85).

Hayek érvrendszerének pilléréből következik, hogy a bővített rend folyamatának biztosításához a tulajdon deklarációja szükséges. Az egyéni tulajdon működtetése teszi lehetővé az evolúció folyamatát. Emiatt a bővített rend folyamatában az államnak mérsékletet illik tanúsítani. Minthogy az állam a gazdaságba történő beavatkozása során: „... a kiválasztódási folyamatokba többször nyúltak bele, mint bárhol másutt. Az evolúciós kiválasztódást megakadályozták az állami mono-

a Hayek (2; 63 p.) művéből idézünk az ú.n. „szakemberek” – vonatkozásában: „Ők általában az ún. intellektuelek, akiket máshol (1949/1967: 178-94) – nem túl kedvesen – profi „használt-gondolatkereskedőknek” neveztem: tanárok, újságírók és médiaszemélyiségek, „akik miután felszívták a tudomány folyosóin keringő pletykákat, kinevezik magukat a modern gondolkodás képviselőinek”.

póliumok, amelyek a versennyel való kísérletezést lehetetlenné teszik.
(3; 61)

Ha az állam a gazdaságba történő beavatkozása fokozza a monopolisztikus nyomás lehetőségét, akkor az állami beavatkozással, „... legtöbb amit tehetünk a folyamat elősegítése érdekében, csak olyan elemeket bocsátunk be, amelyek engedelmeskednek a megkívánt szabályoknak” (2; 92). Ebből következik, a helyes állami magatartás akkor elfogadható, ha „... csak úgy tudjuk az ismeretlen rendezését létrehozni, ha azt idézzük elő, hogy rendezze önmagát.” (2; 91) mármint a gazdaságot.

Hayek gondolati rendszerében az állam gazdasági szerepvállalása abban az esetben lesz gyümölcsöző, ha olyan általános szabályrendszer alakít ki, amely leginkább elősegíti az ismeretlen – az evolúció révén alakuló jövő – rendezését. Ebben a felfogásban az állam gazdasági magatartásának a spontán megnyilvánuló bővített rend folyamatát célszerű biztosítani.

A fentiekből számunkra egyértelműen következik, hogy Hayek nem az állam tényleges szerepvállalásától irtózott, hanem a gyakorlatban megvalósított formájától. Vagyis élesen bírálta a fiskális és a monetáris felfogás gyakorlati alkalmazását, mert a fiskális és monetáris az elméleti alapon álló állami magatartás olyan elemet mozgat a gazdaságban, amelynek hatása révén monopolisztikus nyomás jelentkezik, a bővített rend spontaneitása fokozatosan sérül, az evolúciós kiválasztódás lefékeződik. Ennélfogva a szétszórt tudás hatékony kihasználása erősen korlátozódik.

Továbbra is nyitott kérdés, hogy Hayek munkássága mennyiben járult ahhoz hozzá, amely a jövő század – így a hazai gazdaság – kedvező alakulását segíthetné elő. A jövővel kapcsolatos elvárások tisztázása érdekében a következőket célszerű alaposan végig gondolni.

Ha elfogadjuk, hogy az emberi tudás szétszórt. Továbbá, hogy a szétszórt tudás spontán módon alakul bővített renddé, hogy a tudás hasznosítását kisebb közösségek végzik. Egy-egy potenciál „tudáshordozó”, egy személy több emberi közösségnek, alrendszernek lehet tagja.

Azonban bármelyik emberi közösséget is veszünk alapul, azt tapasztaljuk, hogy cselekedeteink abban az irányban mozdulnak el, és a szétszórt emberi tudás hasznosítása úgy jelenik, hogy a rendelkezésre álló erőforrásaink felhasználásával legteljesebb mértékben kielégítjük szükségleteinket. A szükségletek kielégítésének viszont az szab határt, hogy milyen nagyságú a valóságban rendelkezésre álló jövedelem. Ebből következik, hogy az emberi közösségek szükséglet kielégítésének kemény korlátja a jövedelem által deklarált erőforrás felhasználás.

Csakhogy az állami magatartással és a szabad piaci verseny mesterseges szűkítésével a jövedelem által determinált erőforrás felhasználás kisebb-nagyobb szabadság fokkal változtatható az emberi közösségekben. Vagyis a monopolisztikus nyomás következtében sérül az az elv, hogy a személyes szükségletek kielégítése az evolúciós folyamatok alárendelten érvényesüljön.

Értelmezésünk szerint a fentiekből a konklúzió vonható le, hogy a monopolisztikus nyomás következtében tartósan berendezkedhet egy emberi csoport anyagi-szellemi stb. szükségleteinek tartós kielégítésére anélkül, hogy a szétszórt emberi tudást hatékonyan kamatoztatná. Érdekeinek érvényesítése végett nem kell mást tennie, mint érvényesíteni a monopolisztikus nyomást.

Ilyen helyzetben számunkra nyilvánvaló, hogy az állam akkor segíti elő leginkább „az ismeretlen elrendezését”, ha olyan általános magatartási szabályt törvényesít és tesz általánosan elfogadottá, hogy csak azoknál az emberi csoportoknál nőhessen a személyes fogyasztásra szánt erőforrás nagysága, ahol a bővített rend a termékek, szolgáltatások bővülését szolgálja. Erre nyilván olyan körülmények között kerül

sor, „egy olyan világban, ahol ... most talán rossz irányban keresik a változást, legalábbis hajlandók kritikusan szemügyre venni a fennállót, s változtatni rajta, ahol csak szükséges”. (5; 23.p.)

Talán az efféle gondolkodás lehet F. A. Hayek munkásságának utóélete.

Jegyzetek

- [1]. Bujalós István: A racionalizmust megmenti a morál. Valóság, 1991/7.
- [2]. Hayek, F. A.: A végzetes önhittség. Tankönyvkiadó, Bp. 1992.
- [3]. Hayek, F. A.: A végzetes eszme.
A kereskedelem és a pénz titokzatos világa. 2000, 1990/12.
- [4]. Hayek, F. A.: Értelmiségiék – szocializmus. Műhely, 1992/2.
- [5]. Hayek, F. A.: Miért nem vagyok konzervatív? 2000, 1993/3.
- [6]. Kovács M. Mária.: A liberalizmus két útja a szakértelmiség körében. Világosság, 1991/6.
- [7]. Közgazdasági Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1987.
- [8]. Láncki András: A racionalitás két útján. Világosság, 1990/11.